Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

પ્રતીયમાન થાય છે માટે છીંપમાં રૂપાનો અધ્યાસ છે.

अध्यासप्रकारौ—અધ્યાસ બે પ્રકારનો છે. (૧) જ્ઞાનાધ્યાસ અને (૨) અર્થાધ્યાસ. (અધ્યાસ શબ્દ જુઓ). તે સિવાય સ્વરૂપાધ્યાસ અને સંસર્ગાધ્યાસ એવા પણ બે પ્રકાર છે. સ્વરૂપાધ્યાસમાં આખા પદાર્થનું અધ્યસ્ત પદાર્થ સાથે સ્વરૂપથી જ તાદાત્મ્ય જણાય છે, જેમ—દોરડીમાં સાપ. આત્માદિ પારમાર્થિક હોવાથી તેમાં સ્વરૂપાધ્યાસ હોઇ શકતો નથી. સંસર્ગાધ્યાસમાં સ્ફટિકને રાતા ફૂલનો સંબંધ થવાથી સ્ફટિક રાતો જણાય છે; શંખમાં આંખની પીળાશથી પીળાશ જણાય છે; માટે એ સંસર્ગાધ્યાસ કહેવાય છે.

વળી સોપાધિક અને નિરુપાધિક એવા પણ અધ્યાસના બે ભેદ છે; વળી તે દરેક બાહ્ય અને આંતર એવા ભેદથી બે પ્રકારના છેઃ જેમ—' રાતો સ્ફટિક ' એ બાહ્ય સોપાધિક ભ્રમ છે, કેમકે રાતા ફૂલ રૂપ બાહ્ય ઉપાધિથી તે ઉપજ્યો છે. ' હું કર્ત્તા ' એ રીતે કર્તૃત્વાદિક ભ્રમ એ આન્તર સોપાધિક ભ્રમ છે, કેમકે કર્મરૂપે પરિણામ પામેલી અવિદ્યારૂપ આન્તર ઉપાધિથી એ ભ્રમ થયો છે. હવે છીંપમાં રૂપાનો ભ્રમ થયો છે. બાહ્ય નિરુપાધિક ભ્રમ છે; તેમ આકાશમાં નીલતાદિક ભ્રમ છે; તે પણ બાહ્ય નિરુપાધિક ભ્રમ છે. ' હું અજ્ઞ છું—બ્રહ્મને જાણતો નથી ' એ આન્તર નિરુપાધિક ભ્રમ છે.

अध्याहारः—अश्रुतपदानामनुसन्धानम् । વાકયમાંનાં પદોના તાત્પર્ય ઉપરથી, જે પદો વાકયમાં કહેલાં નથી, તે પદોનું અનુસન્ધાન કરી લેવું તે અધ્યાહાર કહેવાય છે.

૨. आकाङ्क्षाविषयपदानुसन्धानमध्याहारः । આકાંક્ષાનો વિષય એવાં જે પદો હોય તેનું અનુસંધાન કરી લેવું તે પણ અધ્યાહાર છે.

अध्येषणा—(મીમાંસકોને મતે) लिङर्थः, विधिः। लिङ् પ્રત્યયનો અર્થ જે વિધિ બોધક થાય છે તેને અધ્યેષણા કહે છે.

अनतिरिक्तत्वम्—स्वान्यूनवृत्ति(यत्)-तत्कत्वम् । પોતાનાથી અન્યૂન દેશમાં રહેનાર જે પદાર્થ તેપણું જેમ—પ્રમેયત્વ પદાર્થ જ્યાં હોય છે ત્યાં અભિધેય પણ હોય છે, માટે અભિધેય એ પ્રમેયત્વનો અન્યૂનવૃત્તિ કહેવાય. તેથી અભિધેયત્વમાં પ્રમેયત્વનું અનતિરિક્તત્વ છે.

अनध्यवसायः—વસ્તુના વિશેષ રૂપના અદર્શન વડે જન્ય જે ' આ કાંઇક છે ' એ પ્રકારનું જ્ઞાન; તેને અનધ્યવસાય કહે છે. (એનો તર્કના વિપર્યયમાં સમાવેશ થાય છે.) વિપર્યય; સંશય.

अननुभाषणम्—परिषदात्रिरभिहितस्यापि अननुवादोऽननुभाषणम् । પરિષદ્માંના પુરૂષે ત્રણ વાર કહેલા અર્થનો પણ જે અનુવાદ ન કરવો તે અનનુભાષણ કહેવાય છે. (એ એક નિગ્રહસ્થાન છે.)

अनभ्यासदशापन्नज्ञानम्—विशेषदर्शनाजन्यज्ञानम् । વિશેષ દર્શનથી અજન્ય જ્ઞાન અર્થાત્ જે પદાર્થનું માત્ર સામાન્ય જ્ઞાન થયું છે, પણ વિશેષ જ્ઞાન થયું નથી, એવું જ્ઞાન તે સંશય કહેવાય છે.

अनवस्था—વિશ્રામથી રહિત કારણો વગેરેની ધારા (પ્રવાહ) માનવી તે અનવસ્થા. જેમ—દ્વયણુક એ પરમાણુરૂપ અવયવજન્ય છે; પરમાણુરૂપ પણ અવયવજન્ય છે; ઇત્યાદિ પાર ન આવે ત્યાં લગી માન્યા કરવું તે.

૨. उपपाद्योपपादकप्रवाहोऽनवधिरनवस्था । ઉપપાદ્ય અને ઉપપાદકના પ્રવાહનો જેમાં છેડો ન આવે તે અનવસ્થા.

૪. पूर्वस्योत्तरोत्तरापेक्षितत्वम् । પૂર્વ પદાર્થને તેની પછીના પદાર્થની અપેક્ષા હોય, તેને વળી તેની પછીનાની, ઇત્યાદિ ચાલ્યાજ કરે તે અનવસ્થા.

૪. (न्यायमते) जातिबाधकदोषोऽनवस्था । સત્તા, દ્રવ્યતા, ગુણત્વ, કર્મત્વ, પૃથ્વીત્વ, જલત્વ, રૂપત્વ, રસત્વ, ઘટત્વ, પટત્વ, ઇત્યાદિક

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

જાતિરૂપ સામાન્ય છે. તે સઘળાં સામાન્યોમાં રહેલો જે એક સામાન્યત્વ ધર્મ છે–જેને જાતિત્વ પણ કહે છે–તે સામાન્યત્વ ધર્મના જાતિપણામાં અનવસ્થા દોષ બાધક છે. કેમકે જો સામાન્યત્વ ધર્મને જાતિરૂપ માનીએ તો જેમ સત્તા, દ્રવ્યત્વાદિક જાતિઓમાં સામાન્યત્વરૂપ જાતિ માની છે, તેમ તે સામાન્યત્વરૂપ જાતિમાં પણ કોઈ જાતિ માનવી પડશે. જોકે સામાન્યત્વરૂપ એક વ્યક્તિમાં ધર્મને આકાશત્વાદિની પેઠે જાતિરૂપતા સંભવતી નથી, તથાપિ સામાન્યત્વરૂપ જાતિને, તથા તેના આશ્રયભૂત સત્તા, દ્રવ્યત્વાદિક જાતિઓને મેળવીને તે બધામાં એક બીજી જાતિ માનવી પડશે; વળી તે બીજી જાતિને તથા તેની આશ્રયભૂત સર્વ જાતિઓને મેળવીને તે સર્વ જાતિઓમાં એક ત્રીજી જાતિ માનવી પડશે. એ રીતે અનવસ્થા દોષની પ્રાપ્તિ થશે. એ અનવસ્થા દોષ સામાન્યત્વના જાતિપણાનો બાધક છે.

अनवस्थादोषत्रयम्—(૧) પ્રાગ્લોપ, (૨) અવિનિગમ્યત્વ અને (૩) પ્રમાણાપગમ, એ ત્રણ અનવસ્થાના દોષ છે. એટલે અનવસ્થાનો અંગીકાર કરવાથી એ ત્રણ દોષ આવે છે.

अनवस्थाप्रकारौ—અનવસ્થા દોષના બે પ્રકાર છેઃ (૧) અધોધાવન્તી અનવસ્થા અને (૨) ઊર્ધ્વધાવન્તી અનવસ્થા. (તે તે શબ્દો જુઓ).

अनात्मभूतलक्षणम्—यल्लक्षणं वस्तुस्वरूपाननुप्रविष्टम् । જે લક્ષણ વસ્તુના સ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ ન હોય તે. જેમ દંડવાળાનું 'દંડ' એ લક્ષણ છે, તે દંડવાળાના સ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ નથી, માટે એ અનાત્મભૂત લક્ષણ છે. (જૈન પરિભાષા).

अनादरः—यथाकथंचित्प्रवृत्तिः; अनुत्साहः । કોઇ કાર્યમાં જ્યાં ત્યાં કરીને પ્રવૃત્તિ થવી તે; ઉત્સાહરહિતપણું.

अनादिषट्कम—जीव ईशो विशुद्धा चित् तथा जीवेशयोर्भिदा । अविद्यातच्चितोर्योगः षडस्माकमनादयः ॥१॥ જીવ, ઇશ્વર, શુદ્ધ ચૈતન્ય, જીવ ઇશ્વરનો ભેદ, અવિદ્યા અને ચૈતન્યનો યોગ, એ છ વેદાન્તવાદીઓને મતે અનાદિ છે. (પંચદશ્યાદિને મતે આ વાત લખી છે; સંક્ષેપશારીરકમાં તો અજ્ઞાન પછીની એમની ઉત્પત્તિ હોવાથી અનાદિત્વ માન્યું નથી.)

अनायतिः—गत्यन्तराभावः । બીજી ગતિનો અભાવ; બીજો કોઈ રસ્તો ન હોવો.

अनारभ्याधीतः (मंत्रः)—यस्य मन्त्रस्य कर्मविशेषे विनियोगो नोक्तः । વેદના જે મંત્રનો કોઇ પણ કર્મમાં વિનિયોગ કહ્યો ન હોય, તેવો મંત્ર 'અનારભ્યાધીત' કહેવાય છે. (મીમાંસકોને મતે.)

अनारम्भक संयोगः— ઘડો બે કપાલોના સંયોગથી થાય છે. તે કપાલોનો જે આકાશાદિરૂપ પૂર્વ દેશ સાથે સંયોગ છે, તે સંયોગ ઘટનો આરંભક નથી, માટે તે સંયોગ અનારંભક સંયોગ કહેવાય છે.

अनिच्छाप्रारब्धम्—અકસ્માત્ કાંટો વાગવો વગેરે જે પ્રારબ્ધભોગ આવી પડે છે તે.

अनित्यःप्रागभावप्रतियोगित्वध्वंसप्रतियोगित्वान्यतरवाननित्यः । જે પદાર્થ પ્રાગભાવનો કે ધ્વંસનો પ્રતિયોગી હોય–અર્થાત્ જેનો પ્રાગભાવ કે ધ્વંસ સંભવતો હોય, તે પદાર્થને અનિત્ય કહેવો.

अनित्याविभूतिः—(શ્રીરામાનુજ દર્શન પ્રમાણે) 'पादोऽस्यसर्वाभूतानि' એ મંત્રમાં કહેલી 'એકપાદ વિભૂતિ'–અર્થાત્ સંસાર, તે અનિત્ય વિભૂતિ કહેવાય છે; 'त्रिपादस्यामृतं दिवि' એ મંત્ર પ્રમાણે 'ત્રિપાદ વિભૂતિ' તે નિત્યવિભૂતિ કહેવાય છે.

अनित्यसमः—साधर्म्यात् तुल्यधर्मोपपत्तेः सर्वानित्यत्वप्रसङ्गात् अनित्यसमः । વાદી એવો ઉત્તર આપે કે જેમાં સમાન ધર્મપણાવડે તમામ પદાર્થો અનિત્ય થઈ જવાનો પ્રસંગ

For Private And Personal Use Only